

Aspekti

Izvorni znanstveni rad
UDK 141.82

Uzroci ugasnuća poretka marksističko-lenjinističke idejne podloge

EDUARD KALE

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Na temelju ideja klasika marksizma, V. I. Lenjin je krenuo u stvaranje novog poretka, »novog društva«, nove kulture, točnije nove civilizacije — komunističke, sa socijalizmom, odnosno »diktaturom proletarijata« kao »prijelaznim razdobljem«. Utemeljitelj marksizma je Karl Marx. Po svojim htijenjima on je na svojevrsan način istovjetan primjerice Muhamedu u islamskoj kulturi (civilizaciji) ili Konfuciju u kineskoj kulturi (civilizaciji). Muhamed je za autoritet istinitosti i valjanosti svog koncepta uzeo Boga (Allaha), te svoje učenje obznanio kao objavu Božju. Konfuciju je autoritet prošlost (povijest). Marxu je autoritet spoznaja što proizlazi iz vlastitog tumačenja povijesnih činjenica. Idejni temelj islama dat je u Kur'anu i Muhamedovim hadisima, idejni temelj konfucijanizma dat je u šest klasika i četiri knjige, a idejni korpus socijalizma — komunizma, marksističko-lenjinističke sljedbe, dat je u djelima K. Marxa, F. Engelsa i V. I. Lenjina (a kako je taj korpus precobilan i nedovoljno pregledan, to ga je kasnije J. V. Staljin sazeo u dva djelca, koja su neko vrijeme i u nekim zemljama »socijalizma« bila katekizam marksizma — lenjinizma: *O dijalektičkom i historijskom materijalizmu i Načela lenjinizma*). Praktički oživotvoritelj Muhamedova nauka bio je on sam, praktički oživotvoritelj konfucijanizma bio je Tung Chungshu, a marksizma V. I. Lenjin. Kao idejna podloga (novog) poretka i (nove) kulture, marksizam sadrži bitne sastavnice idejne slike poretka (kulture) — svjetonazor, vrednote, institucije i statute, a sadrži i vlastito (ideološko) tumačenje povijesti.

Valja upozoriti da u ovome tekstu neće slijediti povijesna raščlamba provedbe marksizma-lenjinizma u pojedinim zemljama, nego raščlamba bitnih ideja marksizma-lenjinizma — logički i u odnosu na zbilju.

Marksistički svjetonazor (izložen opširnije u Engelsovima djelima *Dijalektika prirode*, *Anti-Dühring*, *Ludwig Feuerbach i kraj klasične njemačke filozofije* i *So-*

* Naime, kako se u Manifestu pretpostavlja buržoaska civilizacija, jer se ova izjednačuje s »buržoaskim načinom proizvodnje«, da uvesti civilizaciju znači »postati buržu« (I, 18), budući marksizam ide na ukidanje buržoazije i buržoaske civilizacije logično ide na uspostavu komunističke civilizacije.

cijalizam od utopije do znanosti, te u Lenjinovim djelima *Materijalizam i empiriokriticizam* i *Filozofske bilježnice*) uobičajeno se naziva dijalektičkim i povijesnim materijalizmom. Po tom svjetonazoru — suprotno takozvanom »idealističkom« svjetonazoru, po kojemu je prvotni duh — prvotna je materija. Svijet je materijalan i beskonačan, i u prostoru i u vremenu. A svi njegovi oblici (»tijela«) između sebe su povezani. Način pak postojanja materije je kretanje. Čovjek je dio i proizvod materijalnog svijeta (»prirode«); a i tvorevine ljudskog mozga su »u krajnjoj instanci također proizvodi prirode«. Kretanje u prirodi, pa onda i u »ljudskom mišljenju« i u »ljudskoj povijesti«, odvija se »u obliku vanjske nužnosti« prema »zakonima dijalektike« koji su »opći zakoni kretanja« (jedinstvo i borba suprotnosti, negacija negacije, prijelaz kvantiteta u kvalitetu). »Svijet ne treba shvatiti kao kompleks gotovih stvari nego kao kompleks procesa, u kome se prividno stabilne stvari, isto kao i njihove mislene slike u našoj glavi, pojmovi, neprestance mijenjaju, nastaju i nestaju, pri čemu ... naposljetku pobjeđuje progresivni razvitak« (II, 359). (Ovo, »progresivni razvitak«, logički pretpostavlja priznanje svojevrsne providnosti u svijetu, što opet protuslovi Marxovu stajalištu u Uvodu u *Njemačku ideologiju*, da u povijesti nema providnosti, da povijest ne nosi u sebi neku svoju apartnu svrhu). Pojmovi ljudske glave »shvataju se materijalistički«, »kao slike stvarnih predmeta«. Marksistička dijalektika, po Engelsu, »razara sve predodžbe o konačnoj apsolutnoj istini i apsolutnim stanjima čovječanstva ... za nju nema ništa konačno, apsolutno, sveto; ona na svemu i u svemu otkriva prolaznost« (II, 336). Zato, »sve stečeno znanje mora biti ograničeno i uvjetovano okolnostima pod kojima je stečeno«; a ne postoje ni »suprotnosti između istinitog i pogrešnog, dobra i zla, istovjetnoga i različitoga, nužnoga i slučajnoga... te suprotnosti samo su relativne« (II, 360). Prema Engelsu, »ljudi se nalaze pred protuslovljem: s jedne strane, oni teže da iscrpno upoznaju svjetski sustav u njegovoj cjelokupnoj vezi, a s druge strane, oni taj zadatak nikad ne mogu potpuno riješiti, kako zbog svoje vlastite prirode tako i zbog prirode svjetskog sustava ... ovo protuslovlje ... leži u prirodi oba činitelja«; stoga »svaki misleni otisak sustava svijeta jest i ostaje ograničen, objektivno povijesnim položajem, a subjektivno tjelesnim i duhovnim stanjem svog tvorca«.¹

Očividno je da što se tiče spoznaje zbilje, marksizam zastupa ne samo relativizam nego i svojevrsni agnosticizam.

Tome usprkos, Marx će ipak 1859. sažeto izložiti svoje učenje o ljudskom društvu (teorijski temelj povijesnog materijalizma), što pretpostavlja da je došao do konačne, apsolutne, svete istine (što je dakako protuslovno prethodnome). Ta istina glasi: »U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Cjelokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu

* Da bi čitatelju olakšao čitanje i provjeru navoda, autor u zagradama navodi tom i stranicu u nas prevedenih *Izabranih djela* K. Marxa i F. Engelsa (Kultura 1950. latinično izd.). Jednako tako, kasnije u slučaju citiranja Lenjinovih djela tom, knjigu i stranicu (Kultura 1950. latinično izd.) — ako se navedeni tekst nalazi u tim knjigama. U slučaju navođenja Staljinovih iskaza navodi se stranica izdanja *Pitanje lenjinizma* (CDD, Zagreb 1981). Ostali se navodi preciziraju u bilješkama.

¹ F. Engels: *Ani-Dühring*, Naučna biblioteka, Zagreb 1934, str. 52.

osnovu, na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti. Način proizvodnje materijalnog života uvjetuje proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopće. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest. Na izvjesnom stupnju svoga razvitka dolaze materijalne proizvodne snage društva u proturječje s postojećim odnosima proizvodnje, ili, što je samo pravni izraz za to, s odnosima vlasništva u čijem su se okviru dotle kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promjenom ekonomske osnove vrši se sporije ili brže prevrat čitave ogromne nadgradnje.

Nikada neka društvena formacija ne propada prije no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije no što se materijalni uvjeti njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva.

Stoga čovječanstvo postavlja sebi uvijek samo one zadatke koje može da riješi, jer kad točnije promatramo, uvijek ćemo naći da se sam zadatak rada samo tamo gdje materijalni uvjeti za njegovo rješenje već postoje ili se nalaze u procesu svoga nastajanja. U općim linijama mogu se azijatski, antički, feudalni i moderni buržoaski načini proizvodnje označiti kao progresivne epohe ekonomske društvene formacije. Buržoaski odnosi proizvodnje jesu posljednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, ne antagonistički u smislu individualnog antagonizma, nego antagonizma koji potječe iz društvenih životnih uvjeta individuuma, ali u isti mah proizvodne snage koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uvjete za rješenje toga antagonizma. Zato se s tom društvenom formacijom završava predhistorija ljudskog društva.« (I, 318—320).

Ovo sažeto izneseno učenje sadrži očevidnu nelogičnost, a ta je: ako je »ekonomska struktura društva realni temelj na kojem se diže pravna i politička nadgradnja« i kojoj »odgovaraju određeni oblici društvene svijesti«, odnosno ako »način proizvodnje materijalnog života uvjetuje proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopće« kako onda »na izvjesnom stupnju svoga razvitka« mogu »materijalne proizvodne snage društva« doći »u proturječje s postojećim odnosima proizvodnja«? — kako mogu doći u proturječje s temeljem iz kojega neposredno izrastaju, kojim su neposredno uvjetovani? U *Bijedi filozofije* Marx je čak napisao da ručni mlin daje društvo sa sizerenom (feudalcem) na čelu, a parni mlin društva s industrijskim kapitalom.

Nedvojbeno je to temeljno protuslovlje u marksističkom idejnom korpusu — s dalekosežnim posljedicama, jer se tu prepoznaje ishodište mnogih protuslovlja i nelogičnosti u marksizmu-lenjinizmu.²

² Takva su protuslovlja primjerice: da je oslobođenje radničke klase djelo same radničke klase, s jedne strane, s druge pak da je u tome presudna uloga komunističke partije; ili, da će najprije u socijalizam ući najrazvijenije kapitalističke zemlje, ali i da to može biti Rusija preko tadašnjeg »ruskog zajedničkog zemljišnog vlasništva«; ili, da je za socijalizam (komunizam) presudno oslobađanje rada (*Gradanski rat u Francuskoj*), a drugi put raspodjela (*Kritika gotskog programa*); ili, da je država parazitska izraslina na tijelu nacije, a na drugom mjestu potreba »diktature proletarijata«, i slična.

(Navodenje protuslovlja u marksizmu ne pretpostavlja da protuslovlja ne sadrže i druge oživotvorene ideologije, primjerice spomenuti islam ili konfucijanizam — ali ipak manje, a i drugačije su naravi protuslovlje ili nelogičnosti u njima. A treba također upozoriti da ukazivanja na nelogičnosti u marksizmu ne pretpostavlja istovremeno i to da je primjerice Marxovo cjelokupno djelo korpus zbrkanih priloga; jer Marxovo djelo sadrži i obilje otkrivačkih i poticajnih ideja i raščlambi — primjerice o diobi društvenog rada, prirodi vlasti, o važnosti materijalne proizvodnje makar karikirano, analize u *Kapitalu*, u *Gradanskom ratu u Francuskoj* i još ponekim djelima. Stoga nije slučajno da su neki jako uvažavani i dosta utjecajni teoretičari bili pod utjecajem Marxovih ideja, primjerice E. Durkheim, B. Malinowski, L. White, a na izvjestan način i M. Weber).

Ranije spomenuto protuslovlje nije posljedica toga što je *Prilog kritici političke ekonomije* pisan poslije *Manifesta komunističke partije* — kako bi se, u ovome izneseno, stajalište o revoluciji sad na svojevrsan način uklopilo u socijalni nauk, jer se isto stajalište nalazi i u Marxovu Uvodu u Njemačku ideologiju, koji je pisan prije *Manifesta*.

Prema Predgovoru u *Prilog kritici političke ekonomije* povijesni materijalizam bio bi učenje o određujućoj ulozi »ekonomske baze«, »proizvodnih snaga« u povijesti. Prema *Manifestu komunističke partije* međutim povijesni materijalizam je učenje o presudnoj ulozi klasa, točnije klasne borbe u povijesti, ali i ideologija komunističke revolucije, kako će se vidjeti, pa nije slučajno ishodišno djelo lenjinizma.

Prvo poglavlje *Manifesta* počinje: »Povijest svakog dosadašnjeg društva jest povijest klasnih borbi.

Slobodni čovjek i rob, patricij i plebejac, baron i kmet, cehovski majstor i kalfa, ukratko — ugnjetatelj i ugnjeteni stajali su jedan prema drugom u stalnoj suprotnosti, vodili neprekidnu, čas skrivenu čas otvorenu borbu, borbu koja se uvijek završavala revolucionarnim preobražajem cijelog društva ili zajedničkom propašću klasa koje su se borila.« (I, 15).

I Engels u predgovoru njemačkom izdanju *Manifesta* od 1883. piše da je temeljna misao koja se provlači kroz *Manifest* to da je »čitava povijest bila povijest klasnih borbi, borbi između eksploatiranih i eksploatatorskih, između podčinjenih vladajućih klasa na različitim stupnjevima društvenog razvitka; ali da je ta borba sada dostigla takav stupanj na kome se eksploatirana i ugnjetena klasa (proletarijat) više ne može osloboditi od klase koja nju eksploatira i ugnjetava (od buržoazije), a da u isto vrijeme zanavijek ne oslobodi i cijelo društvo od eksploatacije, ugnjetavanja i klasnih borbi« (I, 10).

Ta nužnost da se zanavijek oslobodi cijelo društvo »od eksploatacije, ugnjetavanja i klasnih borbi« u *Manifestu* je obrazloženo tako da proizvodne snage koje mu stoje na raspolaganju ne služe više za unapređivanje buržoasko civilizacije i buržoaskih odnosa vlasništva; naprotiv, one su postale odviše silne za te odnose, one su njima zakočene; a čim savladaju tu zakočenost, dovode čitavo buržoasko društvo u nered, ugrožavaju opstanak buržoaskog vlasništva. Buržoaski odnosi postali su preuski da bi obuhvatili bogatstvo koje su stvorili.

Čime buržoazija savladuje krize? S jedne strane, prisilnim uništavanjem mase proizvodnih snaga; s druge strane, osvajanjem novih tržišta i temeljitijom eksploatacijom stranih tržišta. Dakle, čime? Time što priprema »svestranije i silnije krize, a smanjuje sredstva za sprečavanje kriza« (I, 20). Tako da su životni uvjeti starog (buržoaskog) društva već uništeni u životnim uvjetima proletarijata (I, 24). I dalje, da sve ranije klase, koje su osvajale vlast za sebe, »težile su da svoj izvojevani životni položaj osiguraju time što su čitavo društvo podvrgavale uvjetima svog načina prisvajanja. Proleterer mogu da osvoje društvene proizvodne snage samo tako ako ukinu svoj vlastiti dosadašnji način prisvajanja, a s time čitavi dosadašnji način prisvajanja. Proleterer nemaju ništa svoje što bi osigurali, oni imaju da razore svaku dosadašnju privatnu sigurnost i privatna osiguranja.

Svi dosadašnji pokreti bili su pokreti manjina ili u interesu manjina. Proleterski pokret je samostalni pokret ogromne većine u interesu ogromne većine. Proletarijat, najniži sloj sadašnjeg društva, ne može da se podigne, ne može da se uspravi, a da se ne baci u zrak cijela nadgradnja slojeva koji sačinjavaju službeno društvo« (I, 24—25). Prikriveni građanski rat, prema *Manifestu*, dolazi do »točke na kojoj on izbija u otvorenu revoluciju i proletarijat nasilnim obaranjem buržoazije zasniva svoju vladavinu« (I, 25).

Sada treba temeljitije promatrati što o proletarijatu i revoluciji piše u *Manifestu*.

O proletarijatu u *Manifestu* piše, s jedne strane, da on prolazi kroz više stupnjeva razvitka — u početku da se bore pojedini radnici, zatim radnici jedne tvornice, onda radnici neke grane rada u jednom mjestu protiv pojedinog buržuja koji ih eksploatira; zatim, da razvitkom industrije ne dolazi samo do umnožavanja proletarijata nego se on i »zbija u veću masu«, da njegova snaga raste i on je sve više osjeća; da se interesi, životni uvjeti u proletarijatu sve više ujednačuju, jer stroj sve više briše razlike u radu i nadnicu smanjuje gotovo svuda na jednako nisku razinu; zatim budući, da rastuća konkurencija između buržuja, i zbog toga trgovinske krize, čine nadnicu sve kolebljivijom, a poboljšanje strojeva položaj radnika sve nesigurnijim, sukobi između pojedinačnog radnika i pojedinačnog buržuja sve više dobijaju odlike sukoba između dviju klasa; dalje, da radnici počinju stvarati koaliciju (sindikate) protiv buržuja, za održanje najamnine, pa čak i trajna udruženja radi ispomoći u slučaju pobune; da se mjestimice borba pretvara u pobunu, u kojima ponekad pobjeđuju radnici, ali prolazno — ali je uspjeh to što se širi udruživanje radnika; i konačno, da nedostaje još samo veza da se mnoge lokalne borbe, koje su svugdje istih odlika, centraliziraju u nacionalnu klasnu borbu — a da je svaka klasna borba politička borba, i da je organiziranje proletera u klasu ujedno organiziranje proletera u političku partiju (što bi, po *Manifestu*, imalo značiti da su klasa i politička partija isto) (I, 22—23).

S druge pak strane, piše u istom *Manifestu* o pomoći buržoazije proletarijatu. Naime, da razvitak proletarijata mnogostruko pomažu sukobi između klasa starog društva, a naročito neprekidna borba buržoazije — protiv aristokracije, pa dijelova same buržoazije, te buržoazije svih drugih zemalja — zbog čega je prisiljena tražiti pomoć proletarijata, uvlačiti ga tako u politički pokret i davati

proletarijatu svoje vlastite elemente obrazovanja, koje je »oružje protiv nje same« (I, 23). Ako stranicu iza toga u *Manifestu* piše da su zakon i moral za proletera samo buržoaska predrasuda, da proleteru mogu osvojiti proizvodne snage samo tako da ukinu dosadašnji način prisvajanja — u službi kojeg načina prisvajanja su naravno upravo ti »elementi obrazovanja« - protuslovno je da su to isti »elementi obrazovanja« revolucionarnog proletarijata za uspostavu novog društva; također, nešto dalje, kaže se da napredak industrije baca čitave sastavne dijelove vladajuće klase u proletarijat ili ih bar ugrožava u životnim uvjetima, pa onda oni pružaju proletarijatu »masu elemenata obrazovanja« (»svježih elemenata prosvjećivanja i napretka«). To je u protuslovlju, kako s temeljnim marksističkim stajalištem da je društvena svijest (ili ideologija) klasno uvjetovana, tako i s Lenjinovim i Staljinovim stajalištem o nužnosti dugovječnijeg opstanka komunističke partije kao rukovodeće snage društva, i onda »diktature proletarijata« i »proleterske države«, upravo radi uklanjanja buržoaske i sitno buržoaske svijesti (ideologije) u glavama ljudi (jer se ona, navodno, dugo održava).

U *Manifestu* se s protuslovljem nastavlja, i piše da naposljetku, u vrijeme kad se klasna borba približava rješenju, proces raspadanja u okviru cijelog starog društva uzima tako žestok karakter da se mali dio vladajuće klase — jednostavno — »odriče od nje i priključuje revolucionarnoj klasi« (to jest proletarijatu), jer ova »u svojim rukama nosi budućnost«. I zato tada jedan dio buržoazije — jednostavno — »prelazi na stranu proletarijata, a naročito jedan dio buržuja — ideologa, koji su se uzdigli do teorijskog razumijevanja cjelokupnog povijesnog kretanja« (I, 23—24). Ovo nije u skladu kako s ranije izloženim marksističkim svjetonazornim stajalištem, to jest do teorijsko razumijevanje cjelokupnog povijesnog kretanja ljudima nije moguće, tako ni sa stajalištem da je ljudska svijest (»ideologija«) uvjetovana klasnom pripadnošću,³ pa buržuj-ideolozi mogu biti samo ideolozi buržoazije ili »buržoaskog društva«, a nikako proletarijata i proleterske revolucije, koja se bori protiv buržoazije, buržoaske ideologije, buržoaskog društva. Ovo stajalište — usprkos navedenom — naglašava se i u samom *Manifestu*, i to odmah, u slijedećoj rečenici: od svih klasa koje danas stoje naspram buržoazije samo je proletarijat istinski revolucionarna klasa.

Nasuprot »dijelu buržoazije« a »naročito buržujima-ideolozima«, koji su revolucionarni, piše dalje u *Manifestu*, »sitni staleži« (sitni industrijalac, sitni trgovac, obrtnik, seljak) to nisu, iako se »svi oni bore protiv buržoazije«. A to je zato, prema *Manifestu*, jer se oni bore »da bi osigurali od propasti svoj opstanak kao srednji stalež« — stoga su oni »konzervativni«, »što više reakcionarni« (očito i usprkos tome što se svi oni bore protiv buržoazije). Ali u *Manifestu* se dosljedno nastavlja s protuslovljima, pa iako se ustvrdilo da su oni »reakcionarni«, i zašto su »reakcionarni« oni su i »revolucionarni«, i to »s obzirom na svoj predstojeći prelazak u proletarijat«, odnosno kad »ne brane svoje sadašnje već svoje buduće interese« (a ta mogućnost, prema *Manifestu* postoji istovremeno); odnosno, kad

³ Za Marxa je ideologija (duhovna »nadgradnja« društva, koju čine pravne, političke, vjerske, umjetničke i filozofske duhovne tvorbe), iako se nameće kao opća istina, klasno određena, pa je stoga »iluzorna svijest« ili »lažna svijest«. (Vidi: Marxov Uvod u *Njemačku ideologiju*, i njegov Predgovor *Prilog u kritici političke ekonomije*).

»oni napuštaju svoje vlastito stajalište i stavljaju se na stranu proletarijata« — što se u *Manifestu* izriče usprkos spomenutom temeljnom stajalištu marksizma (o klasnoj uvjetovanosti svijesti).

Kada je riječ o revolucionarnosti, u *Manifestu* je najlošije prošao lumpenproletarijat — »ta pasivna trulč najdonjih slojeva starog društva«. On će, prema *Manifestu*, biti »djelomice ubačen u pokret proletarskom revolucijom, ali će se po čitavom svom životnom položaju radije dati potkupiti za reakcionarna rovarjenja« (I, 24).

Iz prethodnoga proizlazi da proletarijat — koji je prešao u klasnu borbu s buržoazijom od svog postanka (a kako je svaka klasna borba politička borba, proletarijat se organizirao u klasu i time u političku partiju) — sad odjednom, i istovremeno, dobija revolucionarnog suparnika »u dijelu buržoazije«, »a naročito buržuja-ideologa«, te »reakcionarnih« »sitnih staleža« koji bivaju i »revolucionarni«.

Budući da se u *Manifestu* uz brojna protuslovlja isprepliću dva učenja, jedno (različito od onoga u Predgovoru za *Prilog kritici političke ekonomije*) o presudnosti klasa, odnosno klasne borbe u povijesti (dok se u ključnom odlomku u Pregovoru ... klase i ne spominju), i drugo o proleterskoj revoluciji, u vezi s izloženim nužno se sad nameće rasvjetljavanje bitnih pojmova iz teksta *Manifesta* Marxovih djela i marksističko-lenjinističke ideologije — pojam klase i pojam revolucionarnog subjekta.

U *Manifestu*, kako je već navedeno, piše da je povijest svakog dosadašnjeg društva povijest klasnih borbi; da su »slobodni čovjek i rob, patricij i plebejac, baron i kmet, cehovski majstor i kalfa, ukratko ugnjetač i ugnjeteni stajali jedan prema drugom u stalnoj suprotnosti, vodili neprekidnu, čas skrivenu čas otvorenu borbu, borbu koja se uvijek završavala revolucionarnim preobražajem cijelog društva ili zajedničkom propašću klasa koje su se borile«. I dalje, u *Manifestu* stoji da u ranijim povijesnim epohama nalazimo gotovo svuda potpunu podjelu društva na različite staleže, mnogostruko stupnjevanje društvenih položaja; da u starom Rimu imamo patricije, vitezove, plebejce i robove, a u srednjem vijeku feudalne gospodare, vazale, cehovske majstore, kalfe, kmetove — a uz to još gotovo u svakoj od tih klasa opet posebne stupnjeve; da moderno buržoasko društvo, koje je proizašlo iz propasti feudalnog društva, nije ukinulo klasne suprotnosti, nego je stvorilo samo nove klase, nove uvjete ugnjetavanja i nove oblike borbe na mjesto starih; ali da se epoha buržoazije odlikuje time što je pojednostavila klasne suprotnosti, da se cijelo društvo sve više i više dijeli na dva velika neprijateljska tabora, na dvije velike klase koje stoje neposredno jedna naspram druge — buržoaziju i proletarijat (I, 14—15). Ono što ovdje upada u oči to je brojnost navedenih društvenih klasa. Kriterij za klasno je »društveni položaj« i »ugnjjetavanje« ili »ugnjjetenost«. Nešto dalje u istom tekstu stoji da dosadašnji sitni srednji staleži, sitni industrijalci, trgovci i rentijeri, zanatlije i seljaci, sve te klase srozavaju se u proletarijat, da se tako proletarijat regrutira iz svih klasa stanovništva (I, 21—22). Ovdje su klase još brojnije, a kriterij za klasno razvrstavanje, očito neki drugi. Marx ovdje govori i o staležima kao klasama.

Potrebni su bili duži navodi iz ovog djela jer je to najistaknutije djelo klasika marksizma koje govori o klasama, pa se u njima mogu naći temeljna stajališta, ali i moguće nejasnoće oko pojma klase.

Pogledajmo najprije mogući izvor nejasnoća, koje mogu nastati ako pogledamo što se sve ubraja u klase. Vidi se da se u klase ubraja slobodne ljude i robove, patricije i plebejce, barone i kmetove, cehovske majstore i kalfe, »različite staleže«, »društvene položaje«, sitne industrijalce, trgovce, rentijere, obrtnike i seljake, buržoaziju i proletere. U »*Klasnim borbama u Francuskoj 1848—1850*« Marx također spominje brojne »klase«, npr. financijsku buržoaziju, industrijsku buržoaziju, sitnu buržoaziju, trgovca, seljaštvo i lumpenproletarijat. Ali opet na mnogim mjestima, i u *Manifestu* i u ostalim djelima govori se o samo dvije klase u društvu, prisvajačkoj i proizvođačkoj klasi.

U Marxovu djelu ne nalazimo jasno određenje klase, niti ujednačena stajališta prilikom spominjanja klasa. Marx je pokušao dati odrednice pojma klase na kraju trećeg toma *Kapitala*. Ispod glave pedeset i druge je naslov: Klase. A teksta je svega jedna stranica. Posljednja tri odlomka te stranice glase: »Zatim treba odgovoriti na pitanje: Što sačinjava klasu? a ovo proizlazi samo po sebi iz odgovora na drugo pitanje: Što čini da su najamni radnici, kapitalisti i zemljovlasnici elementi koji tvore tri velike društvene klase?

Na prvi pogled to je istovjetnost dohodaka i izvora dohodaka. To su tri velike društvene grupe, čije komponente, individuumi koji ih sačinjavaju, žive — prema tome kojoj grupi pripadaju — od najamnine, profita i zemljišne rente, od iskorištavanja svoje radne snage, svoga kapitala i svoga zemljišnog vlasništva.

Međutim, s ovog bi stanovišta npr. i liječnici i činovnici bili dvije klase, jer pripadaju dvjema različitim društvenim grupama, kod kojih dohodi članova svake ove grupe teku iz istog izvora. Isto bi važilo i za beskonačnu rascjepkanost interesa i položaja, na koje podjele društvenog rada cijepa kako radnike tako i kapitaliste i zemljovlasnike — npr. ove posljednje u vlasnike vinograda, oranica, šuma, rudnika, ribnjaka.« Ispod toga Engels je dodao: »Ovdje se rukopis prekida.«

Usprkos svekolikom bogatstvu misli vezanih uz klase u Marxovu djelu, usprkos važnosti klasnog pitanja u njegovu učenju, i kasnije odjeke toga učenja, ostaje činjenica da Marx nije eksplicite dao jednoznačno određenje klase. Ne može se razabrati u čemu je bit klase kao socijalne skupine, njena osebnost i razlika od drugih društvenih skupina. Poznati sociolog P. Sorokin opravdano je napisao, da je Marxovo i Engelsovo shvaćanje socijalnih ili ekonomskih klasa nejasno i protuslovno.⁴

Što se tiče, pak, pojma revolucionarnog subjekta iz izloženoga se mogu uočiti nejasnoće i protuslovlja. Da li se iz samog *Manifesta* može naslutiti razlog

⁴ P. Sorokin: *Sociologija*, II, Gece Kona, Beograd, 1933, str. 182. Među marksistima kasnije uglavnom je prihvaćeno Lenjinovo određenje klase, koje glasi: »Klasama nazivamo velike grupe ljudi koje se razlikuju po svome mjestu u povijesno određenom sistemu društvene proizvodnje, po svom odnosu prema sredstvima za proizvodnju (koji je većim dijelom utvrđen zakonom), po svojoj ulozi u društvenoj organizaciji rada, prema tome, po načinu stjecanja i veličini onog dijela društvenog bogatstva kojim raspolažu (I, 1, 207).

izloženog protuslovlja — tj. da je jedino proletarijat istinski revolucionaran, odnosno da je revolucionaran dio buržoazije, a naročito buržuja-ideologa? Mo-gao bi se naslutiti u slijedećim stajalištima *Manifesta*: da je »proletarijat najniži sloj današnjeg društva« (I, 25), (što je u suprotnosti sa stajalištem da je lumpenproletarijat predstavnik »najdonjih slojeva društva«); zatim, da se moderni radnik s napretkom industrije srozava sve dublje »ispod uvjeta svoje vlastite klase« (što nije posve razumljivo — kako se može srozati ispod uvjeta svoje klase?); te, da postaje pauper (I, 25). Ovdje treba primijetiti: prvo, da se određivanje proletarijata kao revolucionarne klase (koja će izmijeniti odgovarajući društveni poredak) ne uklapa logički u učenje o društveno-ekonomskim formacijama — jer tu ulogu nisu odigrale ranije niže, potlačene, eksploatirane klase, ni robovi ni kmetovi i, drugo, po kojoj logici bi to mogla izvesti klasa najniža, pauperizirana i u svakom pogledu osiromašena?

Ostavivši nerazjašnjena spomenuta protuslovlja, pisci *Manifesta* prelaze naglo na II. poglavlje, koje naslovljavaju: »Proleter i komunisti«, i uvode (kako će se vidjeti) i komuniste kao revolucionarni subjekt, ali ostajući i s tim u vezi u protuslovlju. (Tu nerasvijetljenu prazninu, točnije izmjenu revolucionarnog subjekta, kasnije će se truditi razjasniti Lenjin u oporbi s ekonomistima i narodnjacima — posebice u djelima *Što da se radi?* *Korak naprijed dva koraka natrag*, te *Što su prijatelji naroda*.)

Nužno je sad navesti ključnu prvu stranicu drugog poglavlja *Manifesta*:

»U kakvom odnosu stoje komunisti prema proleterima uopće?

Komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama.

Oni nemaju nikakve interese odvojene od interesa cjelokupnog proletarijata.

Oni ne postavljaju nikakve posebne principe u koje bi htjeli da ukalupe proleterski pokret.

Komunisti se razlikuju od ostalih proleterskih partija samo time što, s jedne strane, oni u različnim nacionalnim borbama proletera ističu i provode zajedničke, od nacionalnosti nezavisne interese cjelokupnog proleterijata, a s druge strane time što oni na različitim stupnjevima razvitka, kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije, stalno zastupaju interese cjelokupnog pokreta.

Komunisti su dakle u praksi onaj dio radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje, oni teoretski prednjače ostaloj masi proletarijata razumijevanjem uvjeta, toka i općih rezultata proleterskog pokreta.

Najbliži cilj komunista jest isti kao i svih ostalih proleterskih partija: formiranje proletarijata u klasu, rušenje buržoaske vladavine, osvajanje političke vlasti od strane proletarijata.

Teoretske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koja je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljaj svijeta.

One su samo opći izrazi stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, historijskog kretanja koje se vrši pred našim očima. Ukidanje dosadašnjih odnosa vlasništva nije nešto što posebno karakterizira komunizam« (I, 26).

Protuslovlja se i ovdje mogu uočiti. Prema ranije rečenom proletarijat se preko svojih borbi organizira u klasu i time u političku partiju, a sada se kaže da je cilj komunista formiranje proletarijata u klasu; ili, ranije se u *Manifestu* kaže, a ista se misao nalazi i u *Gradanskom ratu u Francuskoj*, da radnička klasa postiže »svoje vlastito oslobođenje« (I, 474), ovdje pak piše da je cilj komunista rušenje buržoatske vladavine.

Ovdje, međutim, protuslovlju usprkos, ipak je nešto uočljivo: da se komunisti po nečemu ipak razlikuju od radnika, odnosno komunistička partija od ostalih radničkih partija — što komunisti ističu interese cjelokupnog proletarijata i što teorijski prednjače ostaloj masi proletarijata razumijevanjem uvjeta, tijeka i općih rezultata proleterskog pokreta (ovo dakako protuslovi spomenutom svjetonazornom stajalištu). Iz toga bi se sad dalo logički razumjeti stajališta da je najbliži cilj komunista formiranje proletarijata u klasu, rušenje buržoaske vladavine i osvajanje političke vlasti — samo: ne od strane proletarijata, već od strane komunista. Dalje, spominjanje bližeg cilja očito pretopostavlja i postojanje daljeg cilja, međutim iz rečenice koja slijedi tako ne proizlazi, jer u njoj piše da teorijske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljac svijeta.

A da li je baš tako da teorijske postavke komunista ne počivaju ni na kakvim idejama, načelima koja je izmislio ili otkrio netko tko hoće popraviti svijet, i da se samo radi o tome da se »baci u zrak cijela nadgradnja slojeva koji sačinjavaju službeno društvo« (I, 25) i gotovo? Dakako nije. Jer nešto dalje u *Manifestu* piše i o komunističkom društvu. Primjerice, da je u komunističkom društvu nagomilani rad samo sredstvo za širenje, obogaćivanje, unapređivanje životnog procesa radnika (I, 28). Zatim, ocjenjujući prilog »sitnoburžoatskog socijalizma«, autori *Manifesta* pišu da je nepobitno dokazao, između ostalog, »vapijući nejednakost u raspodjeli« (I, 36); te da spisi »kritičko-utopističkog socijalizma i komunizma« sadrže i »pozitivne postavke o budućem društvu na primjer ukidanje suprotnosti između grada i sela, ukidanje porodice, privatne zarade, najamnog rada, proglašavanje društvene harmonije, pretvaranje države u prostu upravu nad proizvodnjom« (I, 42).

Naravno da je zamisao klasika marksizma, i onda cilj komunista koji njihovo djelo uzimaju za svoju idejnu podlogu, uspostava novog poretka, novog društva, nove civilizacije. Marx, primjerice, o tom budućem društvu piše u *Gradanskom ratu u Francuskoj* — opisujući parišku komunu, u *Kritici gotskog programa* — rasuđujući o raspodjeli, u *Kapitalu* — pišući o slobodnom vremenu. O tome dakako piše i Engels u mnogim svojim djelima.

U vezi sa spomenutim treba upozoriti na jednu odliku klasika marksizma, koja je postala i odlika njihovih sljedbenika, i dobila drastičan opseg i zatrašujuće posljedice u komunističkim režimima, a to je odlika arogancije, nesnošljivosti, etiketiranja, a u komunističkim režimima i progona i kažnjavanja svakoga onoga tko ne bi prihvatio službeno, naredeno mišljenje — bez obzira na suvislost službenog mišljenja. Iako su pisci *Manifesta* ustanovili da »socijalistički i komunistički spisi« (prije njih) »sadrže i kritičke elemente«, da su »pružili izvanredno dragocjen materijal za prosvjeđivanje radnika«, te da su nji-

hove postavke o budućem društvu pozitivne — ako dakle njihovi spisi sadrže i sve ono što su pretpostavljali pisci *Manifesta* da sadrže i njihovi spisi, čemu negativna osuda; da za oslobođenje proletarijata »traže neku socijalnu nauku«; negativna osuda, da se predstojeća svjetska povijest svodi za njih (utopiste) na propagandu i praktičko izvođenje njihovih društvenih planova; da je njihovo (utopista) slikanje budućeg društva »fantastično« (a kakvo može biti slikanje budućeg društva nego zamišljeno?); da njihove sljedbenike pisci *Manifesta* etiketiraju da »sačinjavaju reakcionarne sekte«, kao »reakcionarne i konzervativne socijaliste«, jer »snivaju o pokušajima ostvarenja svojih društvenih utopija«, što da su »španjolske kule«, te da se odlikuju »fanatičnim praznovjerjem u čudesno djelovanje svoje socijalne nauke« (I, 41—42).

Ako se nesuvisla etiketiranja u komunističkim režimima mogu objasniti bezumnom arogancijom i nasiljem nositelja vlasti, kako to objasniti kad je riječ o piscima *Manifesta*? Kako to da nisu ni pomislili da se sve te etikete jednako mogu odnositi i na njih? Njihov odgovor na pitanje zašto su druge tako etiketirali, može se naći u tekstu *Manifesta* — prve etiketiraju tako, jer »odbacuju revolucionarnu akciju« i »cilj žele postići mirnim putem« (I, 41), a druge zato što se »čvrsto pridržavaju starih pogleda svojih učitelja nesuprot historijskom razvitku proletarijata« (I, 42). Iz čega proizlazi, u vezi s prvim, da su pisci *Manifesta* svagda i u svemu u pravu jer su oni istinski »revolucionarni«, a u vezi s drugim, da teoretske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljaj svijeta, već da su one samo opći izrazi stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, historijskog kretanja koje teče pred očima (I, 26), (ovo je i nesuvislo i u protuslovlju je s nekim drugim stajalištima u *Manifestu*) Čemu vodi to »historijsko kretanje koje teče pred našim očima«, pisci *Manifesta* opisuju na kraju drugog poglavlja: »Već smo gore vidjeli da je prvi korak u radničkoj revoluciji podizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokracije.

Proletarijat će svoju političku vlast iskoristi za to da postupno oduzme buržoaziji sav kapital, da u rukama države, tj. proletarijata organiziranog kao vladajuća klasa, centralizira sva oruđa za proizvodnju i da, što je moguće brže, poveća masu proizvodnih snaga.

U početku se to može dogoditi, dakako, samo pomoću despotskog posezanja u pravo vlasništva i u buržoaske odnose proizvodnje, dakle pomoću mjera koje ekonomski izgledaju nedovoljne i neodržive, ali koje u toku kretanja prelaze svoj vlastiti okvir i neizbježne su kao sredstvo za izvršenje prevrata čitavog načina proizvodnje.

Te mjere bit će naravno različite u različitim zemljama.

Medutim, za najnaprednije zemlje mogu slijedeće mjere imati prilično opću primjenu:

1. Eksproprijacija zemljišnog vlasništva i upotreba zemljišne rente na državne izdatke.
2. Jako progresivni porez.
3. Ukidanje prava nasljedstva.

4. Konfiskacija imovine svih emigranata i pobunjenika.
5. Centralizacija kredita u rukama države preko nacionalne banke s državnim kapitalom i isključivim monopolom.
6. Centralizacija cjelokupnog transportnog sistema u rukama države.
7. Umnožavanje nacionalnih tvornica, oruda za proizvodnju, krčenje i poboljšavanje zemljišta po općem planu.
8. Jednaka obaveza rada za sve, stvaranje industrijskih armija, naročito za zemljoradnju.
9. Ujedinjavanje rada zemljoradnje i industrije, utjecanje na postupno odstranjivanje suprotnosti između grada i sela.
10. Javno i besplatno odgajanje sve djece. Odstranjivanje tvorničkog rada djece u današnjem obliku. Ujedinjavanje odgajanja s materijalnom proizvodnjom itd.« (I, 32—33).

Ovom stajalištu o »diktaturi proletarijata« puno protuslovi kasnijem Marxovu stajalištu iz *Gradanskog rata u Francuskoj*, kad on, opisujući parišku komunu, ustanovljuje neposredno oblikovanje novog poretka.

Valja posebice upozoriti na kasnije posljedice, sudbinsko prikrivanje stvari — naime iz logike stvari, i ranije izloženog u *Manifestu* o komunistima, nije riječ o diktaturi proletarijata nego o diktaturi komunista, odnosno komunističke partije. A to prikrivanje stvari je i podloga komunističkog režima.

Usprkos ranijem presudnom »otkriću« da teorijske postavke komunista ni pošto ne počivaju na idejama, na načelima koje je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljaj svijeta, jer se historijsko kretanje odvija »pred našim očima«, pisci *Manifesta* ipak daju ideje i načela kako će komunisti djelovati u pojedinim zemljama, inauguriraju strategiju i politiku komunista za osvajanje vlasti, uspostavu komunističkog režima, ali pod nazivom »diktatura proletarijata«. Tim naputkom upravo završava *Komunistički manifest*: »Komunisti se bore za postizanje najbližih ciljeva i interesa radničke klase, ali u sadašnjem pokretu oni ujedno zastupaju i budućnost pokreta. U Francuskoj komunisti se priključuju socijalističko-demokratskoj stranci protiv konzervativne i radikalne buržoazije, ne odričući se zbog toga od prava da se kritički odnose prema frazama i iluzijama koje potječu iz revolucionarne tradicije.

U Švicarskoj oni podupiru radikale, ne zaboravljajući da se ta stranka sastoji od protivurječnih elemenata, djelomično od demokratskih socijalista u francuskom smislu, a djelomično od radikalnih buržuja.

Među Poljacima komunisti pomažu onu stranku koja agrarnu revoluciju smatra uvjetom nacionalnog oslobođenja. To je ona ista stranka koja je pvela Krakovski ustanak 1846.

U Njemačkoj se Komunistička partija bori, čim buržoazija istupi revolucionarno, zajedno s buržoazijom protiv apsolutne monarhije, feudalnog veleposjeda i malograđanstva.

Ali ona ne propušta nijedan momenat a da kod radnika ne stvori što je moguće jasniju svijest o neprijateljskoj suprotnosti između buržoazije i prole-

tarijata, kako bi njemački radnici mogli protiv buržoazije odmah okrenuti kao svoje oružje društvene i političke uvjete koje buržoazija mora da ostvari svojom vladavinom, kako bi odmah poslije rušenja reakcionarnih klasa u Njemačkoj otpočela borba protiv same buržoazije.

Na Njemačku obraćaju komunisti glavnu pažnju zbog toga što Njemačka stoji uoči buržoaske revolucije i zbog toga što ona vrši ovaj prevrat pod neprednijim uvjetima evropske civilizacije uopće i sa mnogo razvijenijim proletarijatom nego Engleska u XVIII i Francuska u XVIII stoljeću, te prema tome zbog toga što njemačka buržoaska revolucija može da bude samo neposredna predigra proleterske revolucije.

Jednom riječi komunisti svuda pomažu svaki revolucionarni pokret protiv postojećeg društvenog i političkog poretka.

U svima tim pokretima oni ističu pitanje vlasništva, bez obzira na veću ili manju razvijenost njenog oblika, kao osnovno pitanje pokreta.

Naposljetku, komunisti rade svuda na povezivanju i sporazumijevanju demokratskih stranaka svih zemalja.

Komunisti preziru prikrivanje svojih pogleda i namjera. Oni izjavljuju otvoreno da se njihovi ciljevi mogu postići samo nasilnim rušenjem čitavog sadašnjeg društvenog poretka. Neka vladajuće klase drhte pred komunističkom revolucijom. U njoj proletari nemaju šta da izgube osim svojih okova. A dobit će čitav svijet. (I, 43—44).

Budući da je čudorede s naznakom temeljnih vrednota bitno za svaki poredak, te su se toga pridržavale sve oživotvorene ideologije u povijesti, znakovito je stajalište pisaca *Manifesta*, inače toliko ambicioznih ideologa rušenja starog i uspostave novog poretka, civilizacije, o relativizmu i odbacivanju svakog čudoreda — znakovito je u pogledu kvalificiranosti da budu tvorci tako ambiciozne ideologije, u pogledu moguće suvislosti njihove ideologije i mogućnosti i načina oživotvorenja takve ideologije. Već je ranije navedeno Engelsovo svjetonazorno stajalište da ne postoje suprotnosti između istinitog i pogrešnog, dobra i zla, da su te suprotnosti samo relativne; a u temeljnom djelu marksističke ideologije, *Manifestu*, o čudoredu piše da je ono, kao i zakoni i religija, za proletera samo buržoaska predrasuda, iza koje se kriju buržoaski interesi (I, 24); a nešto dalje piše o ukidanju čudoreda (I, 32).

Potica j Marxovu teorijskom razmišljanju i istraživanju, kako sam priznaje, bilo je uočavanje bijede i iskorištavanja radnika koji rade fizičke poslove. I cjelokupno njegovo djelo motivirano je idejom oslobođenja radnika, »oslobođenja radničke klase«, s bitnim načelom o ukidanju iskorištavanja (što će se kasnije, prilikom oživotvorenja marksizma, izdići u pitanje raspodjele kao temeljno pitanje, socijalistički poredak kao društvo raspodjele). Imajući na umu s tim u vezi neostvarivost i promašaje koncepta utopista, Marx je krenuo putem da svojoj želji dade teorijsku potvrdu svojim videnjem i tumačenjem povijesti — oslobađanje »radničke klase« kao povijesnu nužnost. Suočen pak sa zamršenošću činjenica, on je i u svoje djelo unio šarolikost stajališta i tumačenja.

Iz izloženoga je očividno da marksizam klasika marksizma (K. Marxa i F. Engelsa) nije ni suvisli kulturno-tvorni idejni koncept, ni konzistentna socijalna teorija, ni konzistentna ideologija komunističke revolucije. Kao takav marksizam se i naravno nije oživotvorio (ni kao »diktatura proletarijata«, ni kao komunistički režim, ni kao komunističko društvo) ni u Francuskoj, ni u Švicarskoj, niti u Njemačkoj, a niti u Engleskoj, ni u Sjevernoj Americi.⁵

Ali ipak marksizam kao službena ideologija, i »diktatura proletarijata« kao po-redak, što znači komunistički režim, uspostavljen je u zemlji koje se u *Manifestu* ne spominje, u Rusiji, a zatim pod njenim utjecajem i u nekim drugim zemljama. To, međutim, nije bilo slučajno, bez oslonca na riječi autora *Manifesta*. Naime, ako pisci *Manifesta* nisu spomenuli Rusiju govoreći o komunističkoj revoluciji, spomenuli su je u Predgovoru ruskom izdanju *Manifesta* od 1882. godine. A u njemu pišu: »Komunistički manifest imao je za zadatak da proglasi neizbježno predstojeće rasulo modernog buržoaskog vlasništva. A u Rusiji, naspram brzog cvjetanja kapitalističke špekulacije i tek započetog razvika buržoaskog zemljišnog vlasništva nalazimo više od polovice zemlje u rukama zajedničkog seljačkog posjeda. Sada se pita: može li ruska obščina, taj makar i jako potkopani oblik prastarog zajedničkog zemljišnog posjeda, prijeći neposredno u viši oblik komunističkog zajedničkog vlasništva? Ili, mora li ona naprotiv prije toga proći isti proces raspadanja koji sačinjava historijski razvitak Zapada?»

Jedini odgovor koji je danas moguće dati na to jest ovaj: postane li ruska revolucija signal za proletersku revoluciju na Zapadu, tako da jedna drugu dopunjuju, onda može sadašnje rusko zajedničko zemljišno vlasništvo poslužiti kao polazna točka komunističkog razvika« (I, 9—10).

To što su pisci *Manifesta* u Predgovoru njegovu ruskom izdanju otvorili mogućnost početka »proleterske revolucije« u Rusiji, tako da ona može biti signal za »proletersku revoluciju na Zapadu«, danas je očito da je našlo odjeka u Rusiji. Međutim podloga »revoluciji« nije dakako mogla biti »ruska obščina«, pa ni oživotvoritelji ruski narodnjaci, a niti »proizvodne snage« i »proletarijat«, nego je podloga bio *Komunistički manifest*, a oživotvoritelj komunistička partija.⁶ Po logici stvari u Rusiji neće biti uspostavljen nikakav socijalizam ni komunizam, a niti diktatura proletarijata, nego diktatura komunističke partije — komunistički režim. Uspostavu poretka komunističke diktature u Rusiji nedvojbeno je omogućila ruska povijesna zbilja, njena kultura, — (te su točne neke Wittfogelove i Berdajevljeve ocjene o tome) — kao i tadašnje prilike u Rusiji i svijetu (političke, socijalne i gospodarske), ali je nedvojbeno najzaslužniji za uspostavu komunističke diktature u Rusiji vođa oktobarske revolucije V. I. Lenjin.

⁵ Tako Lenjin, uz druga različita mišljenja o marksizmu, piše na primjer, na jednom mjestu da je Marxovo učenje potpuno i skladno, i da daje ljudima cjelovit pogled na svijet (I, 1, 57); na drugom, da Marxova teorija »pretendira samo na objašnjenje kapitalističke društvene organizacije, i samo nje« (I, 1, 86); ili na trećem mjestu, da marksisti uzimaju iz Marxove teorije samo dragocjene metode (I, 1, 125).

⁶ Ističući da je glavno u Marxovu učenju objašnjenje svjetsko-povijesne uloge proletarijata kao tvorca socijalističkog društva, Lenjin dalje piše da ga je Marx prvi put formulirao 1844. godine, a da *Komunistički manifest* Marxa i Engelsa koji je objavljen 1848. godine, daje cjelovito sustavno, dosad najbolje izlaganje toga učenja (I, 1, 62).